

Kylistä kartanoksi

Kylärakenteen jatkuva muutos

Historiallisen ajan kyliä koskevat tarkemmat tutkimukset keskittyvät yleensä maakirjakyliin, jotka on helppo hahmottaa kartoista ja olemassa olevista asiakirjoista. Maakirjat kertovat lähinnä tilojen määrän ja isäntien nimet, mutta ne eivät kerro siitä millaiselta kylä ulkoisesti näytti tai keitä muita siellä asui. Henkikirjoista löytyvät vuodesta 1634 alkaen tiedot tilojen isäntäperheistä. Sen sijaan rälssiomistukset ja säterit näkyvät ainoastaan luetteloina, joissa kerrotaan omistajan nimi. Nimien taustalla oli todellisuudessa laajaa kylän kaltaista asutusta, josta ei ole jäänyt selkeitä dokumentteja. Kutsun rälssimaalle syntynyttä asutusta ”kartanokyläksi”, sillä se oli kylämäinen asutusyksikkö, johon maanomistajalla oli tietyt oikeudet toisin kuin maakirjakyliissä asuviin talonpoikiin.¹⁰⁶

Rälssimaalla asuvat lampuodit eli vuokraviljelijät olivat maanomistajan alustalaisia mikä toi suhteeseen oman sävynsä. Vaikka feodalismi ei Ruotsiin koskaan juurtunutkaan, niin jossain määrin aatelin lampuodeilla oli oikeus odottaa niin suojelua kuin turvaakin läänityksen tai rälssin omistajalta sekä totella tämän määräyksiä.¹⁰⁷ Erityissuhde näkyi myös Hauholla siten, että lampuodit saattoivat asettua talonpoikia vastaan aatelisen herransa käskystä ajaakseen tämän etuja. Pienemmillä lahjoitusmailla tilanne tosin saattoi johtaa siihenkin, että lampuodit pyrkivät jopa huijaamaan muualla asuvaa omistajaa.

---

106 Jutikkala 1957, 331. Eino Jutikkala toteaa sanan ”säteri” usein tarkoittaneen joukkoa pientiloja, joita lampuodit viljelivät. Jutikkala on siis havainnut säterien kylämäisen asutuksen, joskaan hän ei ole lähtenyt sitä tarkemmin erittelemään.

107 Rasmussen Porsten 2004, 49–50. Sana lampuuti tulee samasta *landbonde*, joka alkumuodossaan on *landbo*, ’maalla asuja.’ Oikeustieteellisesti henkilö, jolla on nautintaoikeus toisen omistamaan maahan (*Svenska Akademiens Ordbok*).

Hauhon hallintopitäjä käsitti eteläisen osan kirkkopitäjästä. Tällä alueella sijaitsivat rälsrikartanot Kyttälä ja Hyvikkälä sekä Lounaan kylästä vuonna 1552 jaettu Kokkalan rälsrikartano.¹⁰⁸ Kartanoilla oli lisäksi Vuolujoen varsilla omistuksessaan vanhaa rälstimaata. Hallintopitäjän kylät jakautuivat kahteen eri neljännekuntaan. Lounaan kylän keskeistä merkitystä keskiajalla korostaa se, että se oli samalla koko neljännekunnan nimi. Lounaan neljännekseen kuuluivat Vitsiälä, Kirkonkylä, Villantila, Okerla, Ajouranta ja Hakkala. Tuittulan neljännekseen luettiin Kokkila, Eteläinen, Tuittula, Hahkiala ja Hankala. Vielä 1500-luvulla Hahkialan talot jakautuivat puoleksi molempiin neljänneksiin.

Liikenteellisesti tärkeään keskukseen viittaa se, että Okerlassa sijaitsi kestikevari, jonka vuonna 1610 todettiin sijaitsevan keskeisen tien varrella.¹⁰⁹ Toinen kestikievari oli Vitsiälässä, jossa sijaitsi myös nimismiehen talo. Tie pohjoisesta maakunnan keskukseen, Hämeen linnaan kulki siis Vitsiälän ja Okerlan sekä rälsrikartanoiden kautta. Posti- ja kestikievarilaitoksen perustamisen jälkeen viralliset kestikievarit määrättiin 1600-luvun puolivälistä lähtien Heinäkankaalle ja Kirkonkylään. Lähin postitalonpoika nimitettiin Tuuloksen Pohjoisten kylään. Kirkonkylän kestikievarin pitäjänä toimi 1650-luvulla turkulaiseen kauppiassukuun kuuluva Joachim Wargentin. Myöhemmin kestikievarioikeudet olivat Vanhalan tilalla, jonka omisti Hauhon papinvirkoja hallussaan pitänyt Herkepaesusuku. Kuvaavaa kehitykselle oli sekin, että koko maata koskevan liikenteen yhdeksi keskeiseksi solmukohdaksi määriteltiin 1680-luvulla Hauhon kirkonkylä.¹¹⁰ Entinen keskuskylä Okerla ja alueen rälsrikartanot jäivät liikenteellisesti syrjään.

Rälsrikartanoista Hyvikkälä oli jo keskiajalla vallannut Hauhonselkään laskevan Vuolujoen rantamaita omistukseensa. Seuraavassa vaiheessa 1600-luvulla alueelle muodostui useita lyhytaikaisia läänityksiä sekä periytyviä lahjoituksia. Jälkimmäisistä alkoi toisinaan kasvaa suurtiloja. Jatkuvia ongelmia aiheuttivat kylien välisten riitojen lisäksi talonpoikien ja vaihtuvien säätyläisomistajien väliset rajariidat, joiden seurauksena osa maa-alueista muuttui omistusepäselvyyksien seurauksena jopa ei-kenenkään-maaksi.¹¹¹ Eripuraiset kylät yhdistivät voimansa vain silloin, kun riideltiin Eteläisten kylän kanssa Järventaustan maa-nimisestä metsäalueesta. Kiistoja käytiin keskiajalta aina 1700-luvulle asti, kunnes kiistanalainen maa-alue viimein jaettiin isojaon yhteydessä.

108 Suvanto 1985, 611–612. Okerlan kylässä asunut Markku Niilonpoika myi Lounaan kylässä omistamansa maan Hyvikkälän Henrik Jepenpoika (Jacobinpoika) Kaasille.

109 KA 4409: 24. Hollolan ja Hattulan voutikunnan tilikirja 1610.

110 Hauhon käräjät 17.–18.3.1684: 62. Selvitys Hauhon kirkonkylästä suhteessa sen kautta kulkeviin valtateihin.

111 Rajojen merkityksestä ks. esim. Lamberg, Mäkinen ja Uotila 2011.

Talonpoikien katsannossa maan käyttöoikeus siirtyi sukupolvelta toiselle.¹¹² Maa-alueita koskevista riidoista todistuksena käytettiin usein muistitietoa. Vastaavasti talonpoikaisväestö siirsi maa-alueidensa rajamerkkien tuntemusta sukupolvelta toiselle. Kuvaava on tapaus vuodelta 1646, jossa Sahan, Kukkolan ja Hyvikkälän yli 80-vuotiaat lampuodit toistavat käräjillä ne rajapaikat, jotka he olivat kertomansa mukaan kuulleet omilta vanhemmiltaan.¹¹³ Aatelisto taas toi käräjille vanhoja keskiaikaisia rajatuomioita, joiden tiedot saattoivat erota talonpoikien muistitiedosta, ja joiden oikeellisuutta oli yhtä vaikea todistaa. Vastakkain oli säätyläistön mukanaan tuoma kirjallinen kulttuuri ja talonpoikien suullinen kulttuuri. Vahvemman eli aatellisen kirjallinen todistus useimmiten voitti.¹¹⁴

Virallisia maakirjakyliä tutkittavalla alueella olivat Ajouranta, Villantila, Lounas, Tuittula, Okerla ja Hahkiala. Niiden lisäksi kylämäistä asutusta syntyi Hyvikkälän, Kokkalan ja Kyttälän säterikartanoiden ympärille sekä Hyvikkälään kuuluneille rälssimaille Keson säterille, Apooseen, Vuorentakaan eli Kelkkasiin, Härkälään, Kukkolaan, Porsooseen ja Hakkalaan. Niiden lisäksi lähteisiin ilmaantuvat vielä Sahan rälssitila ja Tuulimylly, joka oli alun perin Tulikka-niminen rälssitorppa. Näistä jokainen muodosti sosiaalisesti rakentuneen runsasväkisen yhteisön. Vastaavaa asutusta syntyi myös maakirjakyliin perustettujen säterien ympärille. Asukkaina olevat lampuodit ja muut tilattomat eivät omistaneet maata, jota he viljelivät ja jolla he asuivat, eivätkä siten tulleet säännönmukaisesti kirjatuiksi verotusasiakirjoihin. Rälssimaille tai säterien yhteyteen syntyneet ”kartanokylät” olivat joustavia ja ne rakentuivat tarvittaessa uudelleen vaihtuvien omistajien tarpeiden mukaan. Asumusten, asukkaiden ja taloryhmien tarkempi sijainti jääkin pelkästään arkeologisten tutkimusten varaan.

Tanskalaisista ja ruotsalaisista tulokkaista hämäläisiksi

Hauhon kirkonkylän eteläpuolisen alueen kehitys kylistä kartanoiksi kytkeytyy Hämeen linnan perustamiseen. Ensimmäinen maininta linnasta löydyy vuodelta 1308, ja jo muutama vuosikymmen myöhemmin Hauhon keskeiset kartanot Hyvikkälä ja Kyttälä ilmaantuvat lähteisiin. Kartanoita alkoi syntyä myös muualle linnan lähipitäjiin. Ne toivat mukanaan ulkomaalaiset omistajat sekä heidän vanavedessään muutakin väkeä. Leimallista tutkitulle alueelle onkin ollut jatkuva muuttoliike, joka yhdessä maanomistusolojen kanssa on muokannut alueen kyliä, asutusta ja sosiaalista rakennetta.

112 Lahtinen 2012, 30–31.

113 KA Hauhon käräjät 3.11.1646: 115–115v.

114 Lahtinen 2012, 39–40.

Hyvikkälän ensimmäinen tunnettu omistaja Anders Munck oli kotoisin Tanskasta. Seppo Suvanto on esittänyt hypoteesin, jonka mukaan hän olisi avioitunut hämäläisen mahtisuvun perijättären kanssa ja saanut omistukseensa Hyvikkälän. Teoriaa tukee se, että Hauhon Hyvikkälä tunnetaan koko ajan kartanona toisin kuin Kyttälä, jonka muodostusprosessia voi seurata asiakirjoista. Andersin jälkeläiset käyttivät tunnuksenaan kuunsirppiä ja tähteä. Ne löytyvät myös Hämeen keskiaikaisesta maakuntasinetistä kristushahmon molemmin puolin. Tunnus on ollut Hämeen alueella tuttu pidempäänkin, koska Satakunnasta on löytynyt 1000-luvun bysanttilaisen rahan imitaatio, jossa ristin molemmin puolin olevat keisarilliset päät on korvattu kuunsirpillä sekä tähdellä tai auringolla.¹¹⁵

Anders Munckin tytär Karin avioitui tanskalaisen Asser Torsteninpojan kanssa. Heidän vävynsä oli nimeltään Tranekær, jota arvellaan Mynämäen Lehtisten kartanon Jöns Trankæriksi.¹¹⁶ Hänenkin nimensä viittaa Tanskaan. Asserin poikien nimet olivat Arvid, Olof ja Vidke (Vidick). Edelleen 1500-luvun alussa Hyvikkälän perijättären aviomies oli tanskalainen Jeppe Kaas. Toisen tyttären puoliso oli porvoolaisen kauppiaan poika Gudmund Larsinpoika, joka oli Eerik Tuurenpoika Bielken palvelija. Tyttärien serkku kantoi nimeä Thorkel Vidkenpoika. Hauholaisen sukupiirin vahvat tanskalaisiteet ovat suomalaisten rälssisukujen joukossa poikkeuksellinen ilmiö.

Suomessa elettiin vuosina 1397–1521 Kalmarin unionin aikaa. Aikakausi siis vakiinnutti Hauholle vahvasti Tanskaan verkostoituneen rälssisuvun, joka piti hallussaan maakunnallisesti tärkeitä virkoja. Vasta 1500-luvun jälkipuoliskolla Hyvikkälän sukupiiri alkoi solmia avioliittoja myös lähiseudun rälssin kanssa. Ei ole ihme, että hauholaitanskalainen suku luovi sujuvasti läpi unioniajan myrskyjen. Se selviytyi myös uudelle ajalle, mikä tosin oli pitkälti sukuun naidun porvoolaisen kauppiaanpojan Gudmund Larsinpojan hyvien suhteiden ansiota.

Henrik Jepenpoika Kaasin puolisoksi on arveltu Anders Västgöten tyttäretä Ceciliaa. Kyseessä olisi tällöin unionin vastustajan valtionhoitaja Svante Niilonpojan palvelijan ja Turun linnan voudin Josef Pederinpojan (Djula)

---

115 Jasse Tiilikalan tiedonanto 13.4.2015. Sinetin yhteys Asserinpoikien tunnukseen perustuu Ilari Aallon ja Jasse Tiilikalan tekemiin päätelmiin. Ks. myös Talvio 2012, 74–76. Tässä artikkelissa olemme säilyttäneet lähteissä mainitut nimimuodot, mutta kirjoitamme ne nykyortografian mukaisissa asuissa. Patronymit ilmoitamme sikäli suomalaisittain kirjoitettuna, että korvaamme son- ja dotter-päätteen niiden suomalaisilla vastineilla, jolloin esimerkiksi Larssonista tulee Larsinpoika. Silloin, kun mielestämme on varma, että henkilö on ollut suomenkielinen, olemme suomentaneet skandinaavisen nimen, jolloin esimerkiksi Larsista käytetään muotoa Lauri.

116 Anthoni 1947, 20.

tyttärentytär.¹¹⁷ Avioparin pojat omaksuivat kuun ja tähden tilalle mahdollisesti äitinsä suvun vaakunakuvion villisian pään sekä ottivat sukunimekseen Tawast. Tanskalaisuudesta oli tullut taakka. Tanskalaisuus – ja siitä luopuminen – selittävät osaltaan, miksi suku säilytti asemansa 1500-luvulla. Assimiloituminen näkyvästi ”ruotsalaiseksi” ja ”hämäläiseksi” aatelissuvuksi varmisti sen menestyksen. Tawasteista polveutuvat eri aatelissuvut omistivat tutkitun alueen kartanoita ja suurtiloja aina vuoden 1688 reduktioon asti.

Hauhon Kyttälän kartano perustettiin Lounaan kylään samaan aikaan kuin Anders Munck asettui Hämeen linnan palvelukseen ja Hyvikkälän kartanoon. Vuonna 1484 Olof Grönwald (Grönewald) esitti käräjillä, että Lounaan maa-alue oli kuulunut hänen isälleen, ja se oli häneltä laittomasti riistetty isänperintö. Vastapuolen mukaan Olavi Broderinpoika Skytten isä oli ostanut maan laillisesti Olofin isältä. Lounaaseen oli siis asettunut ensin tulokas Saksan tai Baltian alueelta. Broderin taas on arveltu kuuluneen vaakunatunnuksensa perusteella Sven Nilsinpoika Sturen vitaliveljestöön, joka harjoitti kaapparitoimintaa Itämerellä.¹¹⁸

Syntynyt kartano sai rälssivapauden ja sille annettiin nimeksi Broddenäs joka viittaa tilan tavalla tai toisella haltuunsa saaneeseen Broderiin. Nimi ei vakiintunut, vaan kartano tunnettiin etupäässä nimellä Skyttälä tai Kyttälä. Toisin kuin naapurikartanon tanskalais suku, ruotsalaisperäinen Skytte suku verkostoitui nopeasti avioliitoilla suomalaisiin rälssisukuihin kuten Djäkn, Kurki ja Katalina-suku.¹¹⁹ Hyvikkälän Asserinpoikien kanssa Skyttet yhdistyivät vasta 1500-luvun jälkipuoliskolla kun Margareta Henrikintytär (Tawast) avioitui Jöns Skytten toiseksi puolisoiksi. Heidän lapsensa Axel, Ingeborg ja Sara perivät suuren maaomaisuuden heidän jälkeensä.

Kyttälä ja sen maaomaisuus siirtyivät vuonna 1629 Ingeborg Skytten myötäjäisinä tämän puolisolle, vanhaan suomalaiseen rälssiin kuuluneelle Henrik Mänsinpoika Spärälle.¹²⁰ Spära hankki perinnönajoissa pirstoutuneita Kyttälän ja Hyvikkälän maita takaisin, sai uusia läänityksiä ja hankki ostorälssiä. Siten Kyttälän ja Hyvikkälän kartanot yhdistyivät hetkeksi. Avioparilla ei ollut aikuisiksi eläneitä lapsia, joten vuonna 1648 suuri maaomaisuus jakaantui perinnönajoissa jälleen monelle eri taholle. Kyttälä kuului Gyllenhierta- ja Ulf-suvuille ja lopulta vuodesta 1688 Erik Bosinille.

Kyttälässä mainitaan 1660-luvulla kolme lampuotia, joiden rakennukset olivat vuoden 1695 kartan perusteella lähellä kartanorakennusta. Vuoden

---

117 Koskinen 2011, 63. Myös Hockman 2006, 110–111.

118 Anthoni 1970, 151–152; Suvanto 1985, 753.

119 Anthoni 1947, 32–35.

120 Jutikkala 1957, 259.

1694 henkikirjassa säterillä mainitaan viisi lampuotia sekä ratsumies.¹²¹ Lampuotitilojen määrä kasvoi edelleen, sillä 1700-luvun alkupuolen rippikirjoista löytyy jo seitsemän tilaa: Jussila, Iso-Mattila, Vähä-Mattila, Sepälä, Eerola, Rekola ja Laurila. On vaikea arvioida, perustettiinkö aikavälillä 1694–1722 kaksi tilaa lisää vai oliko osa lampuodeista jätetty syystä tai toisesta merkitsemättä henkikirjaan. Osa lampuodeistahan voitiin tulkita myös palkollisiksi ja jättää siten laillisesti pois henkikirjasta.

Kyttälän rälssikartano muodosti 1750-luvulla ”kartanokylän”, jossa oli tuolloin kahdeksan lampuotitilaa ja niiden lisäksi käsityöläisten kuten liinakankurin ja räätälin sekä salpietarin keittäjän asumukset. Lisäksi kartanon läheisyydessä asui sekä itsellisiä että ruotusotilaita perheineen. Kokonaisuuteen kuului vielä Korpilaurin torppa. Ulkoisesti Kyttälä monine rakennuksineen tuskin erosi alueen maakirjakylistä. Sitä myös nimitettiin rippikirjoissa toisinaan nimellä ”Skyttälä by” eli Kyttälän kylä. Rakennusten tarkkaa sijaintia ja määrää ei pysty asiakirjoista selvittämään.

Hyvikkälän vanha rälssikartano päättyi 1600-luvulla perinnönjaossa Sölfverarmien suvulle. Kartanossa oli vuonna 1681 päärakennus, jossa kuului eteinen, tupa ja kaksi kamaria sekä toinen tupa, keittiö ja pakaritupa. Lisäksi löytyi talli, lampolaja aittoja. Tontilla oli myös toinen kokonaisuus, johon kuuluivat saman katon alla olevat tupa, kaksi kamaria ja eteinen.¹²² Ratsumestari Henrik Sölfverarm oli vuonna 1679 ottanut autioksi jäneen Kokkalan kartanon viljelykseen. Sinne oli vuoteen 1694 mennessä rakennettu päärakennus, jossa oli sali, neljä kamaria, leivitupa, keittiö ja eteinen.¹²³

Hyvikkälän lampuotitilat olivat 1720-luvulla Sipilä ja Pilpula sekä vanha Apoon rälssitorppa. Lampuotitiloja jaettiin kahtia, koska rippikirjoihin ilmestyvivät jo 1730-luvulla Iso-Sipilä ja Vähä-Sipilä sekä Iso-Pilpula ja Vähä-Pilpula. Myöhemmin mainitaan vielä Yrkkölä ja Tulikkala nimiset lampuotitilat.¹²⁴ Hyvikkälän säteri, mukaan lukien Apoon, Sahan ja Tuulimyllyn rälssimaat, myytiin vuonna 1735 ratsumestari Leonhard Silfversvanille.¹²⁵ Tilaan kuuluivat edelleen Sipilän, Yrkkölän, Iso- ja Vähä-Pilpulan sekä Tuulikkalan lampuotitilat. Lisäksi Hyvikkälällä oli kolme torppaa: Männistö, Röykky ja Luotas. Hyvikkälän säterin ympärille muodostuneeseen kartanokylään luettiin lisäksi räätälin torppa ja muutamia itsellisperheitä.

Sölfverarm päättyi myymään erillisen Hakkalan rälssitilansa vuonna 1698 Hauhon Hyömäen kartanon omistajalle Fredrik von Kraemerille.¹²⁶

121 KA 8072a: 1700v.

122 KA Hauhon käräjät 13.–15.10.1681: 82.

123 KA Hauhon käräjät 4.–5.5.1694: 161–162.

124 HMA Hauhon seurakunnan arkisto. Rippikirja 1735–1743, 58–60.

125 Miettinen & Mäkelä-Alitalo 2009, 459.

126 KA Hauhon käräjät 3.–4.2.1698: 75.

Hakkalassa sijaitsivat tuolloin Eerolan ja Heikkilän lampuotitilat. Heikkilän lampuotitila näyttäisi otetun joksikin aikaa säätyläisten käyttöön ja lampuotiperhe ehkä muutti toiseen rakennukseen. Hakkalan rakennusten ryhmitelyä tai sijaintia asiakirjat eivät kerro. Vuonna 1864 Hakkala ja sen vuokratilat myytiin huutokaupalla Lammilta kotoisin olleelle Adam Karhulalle.¹²⁷

Vielä 1700-luvun puolivälissä pääkartanoista erillään olevilla rälssitiloilla asui Kyttälän, Hyvikkälän ja Kokkalan lukuisten perinnönjakojen seurauksena säätyläisperheitä. Heillä oli alaisuudessaan palvelusväkeä, torppia ja itsellisiä. Vanha, 1500-luvulla Hyvikkälän omistuksessa ollut Keson räls-sitila Vuolujoen varressa muodostui erilliseksi kartanoksi sen ollessa aate-lisen Sabelhierta-suvun hallussa 1600-luvun lopulla. Säterillä oli vuonna 1668 peräti neljä tupaa ja kaksi kamaria käsittävä päärakennus. Tilaa viljeli yksi lampuoti väkineen.¹²⁸ Reduktion jälkeen 1680-luvulla Keson säteristä muodostettiin luutnantin virkatalo ja Kukkolosta varusmestarin virkatalo. Kesoa viljeltiin tämän jälkeen kahden lampuodin ja yhden torpparin voimin. Upseeriperheet vaihtuivat tiloilla säännöllisesti. Keson virkataloon kuuluivat vielä 1800-luvun lopulla Ylitalon ja Nokin lampuotitilat sekä La-keisen torppa.

Kadonneiden kylien arvoitus

Alue, jonne Kyttälän kartano muodostui, käsitti siis keskiajalla kolme kylää: Lounaan, Villantilan ja Ajorannan. Kaksi ensin mainittua kylää sulautuivat jo 1500- ja 1600-lukujen vaihteessa Kyttälän kartanoon kadoten lähes jäljet-tömiin. Jo vuoden 1639 räls-sikatselmuksessa ”*Bruddenäs ja Långnes*” muo-dostivat yhdessä Kyttälän kartanon. Lounaan kylän katsottiin sisältyvän jo kokonaan kartanoon. Lisätietona kerrottiin, että niin Villantilan kuin Lou-naankin peltoja viljellään Kyttälän alaisuudessa ja kartanon väen voimin. Sama tilanne oli edelleen vuonna 1666.¹²⁹

Ajorannan kylä alkoi 1500-luvun lopulla kadota, ja sen tilalle muodostui Herkepaeus-suvun omistama ratsutila. Vuonna 1598 Ragnell Mickelintytär myi Ajorannasta 1/8 koukkua maata Hauhon kirkkoherralle Thomas Lau-rentiukselle. Maan myyntiin Ragnell oli saanut suostumuksen tyttäreltään Margareta Mänsintyttäreltä, joka asui Ruotsissa. Kyseinen maakauppa oli alku ratsutilan synnylle, vaikka Ajorannassa oli jo sitä ennen ollut pappien

---

127 Aspelund 1978, 4–5.

128 KA 7999: 220v. Säterikatselmus 1668.

129 KA 6937: 12. Rälssikatselmukset 1639; KA 7990:273. Säterien tarkistus 1666.

maanomistuksia. Herääkin kysymys, olivatko varhaiset pappisomistukset sidoksissa Hyvikkälän ja Kyttälän rälssikartanoihin. Olisiko rälssikartanoilla ollut omia pappeja?

Ajorannan kylässä mainitaan vuonna 1611 isäntänä Petter Matinpoika *Huicko*, joka köyhyytensä vuoksi anoi kruunulta verohelpotuksia.¹³⁰ Ajorannan isäntä lienee kuulunut samaan sukuun kuin Eteläisten Huikko, joka oli vanha eräomistajasuku. Maanomistussuhteet olivat Ajorannassa sekaisin, ja tilat pääosin veronmaksukyvyttömiä. Niitä oli jätetty jopa sananmukaisesti autioksi. Kyttälän ja Hyvikkälän kartanoiden kasvu oli pienentänyt asukkaiden elintilaa, samoin kuin herra Tuomaksen hanke perustaa ratsutila. Lisäksi kruunu myönsi 1600-luvulla alueelta läänityksiä sotapalveluksessa ansiotuneille alamaisilleen.

Läänittämisen aiheuttamia ongelmia kuvastaa vuoden 1611 tilanne, jossa iäkäs upseeri Jacob Bremer oli saanut 1607 kuninkaalta elinikäiseksi läänitykseksi 19 tilaa, jotka sijaitsivat Kirkonkylässä, Vitsiälässä, Hahkialassa ja Ajorannassa.¹³¹ Bremer halusi asettua Ajorantaan, mutta ”eräs pappi” esti häntä pääsemästä tilalleen. Ilmeisesti tästä syystä Jacob Bremer vaimoineen oli asettunut Vitsiälän nimismiehen taloon.¹³² Bremer valitti hankalasta tilanteestaan kuninkaalle vuonna 1616. Sekavuutta lisäsi sekin, että maakirjassa Jacob Bremerin lahjoitus olikin merkitty Lounaan kylään eikä Ajorantaan. Saattaa olla, että herra Tuomaksen ostama tila näkyi kruunun kirjanpidossa autiona, ja se oli läänitetty vahingossa Bremerille palkkioksi tämän ansiokkaista sotapalveluksista. Bremer kuoli hieman tämän jälkeen, ja hänen leskelleen myönnettiin ”säteri” uutena rälssinä mahdollisesti Kirkonkylästä.¹³³ Sukunimen perusteella pariskunta oli alun perin kotoisin Saksan alueelta.

Vuonna 1618 Tyrvännön Retulan Erik Jöraninpoika sai kaksi vapaataloa Ajorannasta, mikä kertoo, ettei kylä ollut kokonaan pappien hallussa. Vuonna 1625 Ajorannan loput tilat lahjoitettiin Olof Dufvalle. Kylässä oli edelleen kaksi autiotilaa vuonna 1647, koska niille asutettiin kymmenen nihtiä. Samoin Hahkialan kahdelle autiotilalle asutettiin 15 nihtiä. Vuoden 1661 maakirjassa todetaankin, että Ajorannan alueella on ”Frans Knorringin rykmentin vanhoja nihtejä”.¹³⁴ Se, asuivatko he todella tällä alueella omissa tuvissaan, jää epäselväksi. Periaatteessa Ajorannan kylä saattoi siis vuonna 1661 käsittää sekä ratsutilan että sotilaiden asuinrakennuksia tai ainakin heille kuulu-

130 KA 4409: 23v.

131 KA 4447: 18v.

132 KA 4443: 6. Kirjeensä mukaan Bremer oleskeli Philippus Erikinpojan luona, joka oli nimismies Vitsiälässä ja hoiti kestikievaria.

133 KA 4447: 48. Bremerin leski asui Kirkonkylässä.

134 KA 7938: 50. Maakirja 1647. KA 7971: 606. Maakirja 1661.

via peltosarkoja. Vielä vuonna 1672 kerrotaan sotilaiden viljelleen autioksi jääneen ja rappioituneen tilan muutamaa peltosarkaa.¹³⁵

Rajakiistat Ajourannassa yhä jatkuivat, sillä vuonna 1665 ratsutilan omistanut kappalainen Erik Herkepaesus vaatii rajankäyntejä Porsoon ja Härkälän rälssiomistajien sekä Hahkialan kylän kanssa. Ylipäänsä kappalainen käräjäi lähes säännöllisesti naapuriensa kanssa rajoista ja maa-alueiden käytöstä. Herra Erikin omistukseen päätyi myös alueella sijaitseva Hankalan yksinäistila vuonna 1678. On vaikeaa arvioida, liittyivätkö Ajourannan ratsutilan useat peräkkäiset tulipalot kärjistyneisiin erimielisyyksiin lähialueiden asukkaiden kanssa. Erik Herkepaeukselta paloi 1680-luvulla sekä talo että kaksi kertaa riihi. Väistämättä herää ajatus tuhopoltoista eikä vain onnettomista sattumista.¹³⁶

Hauhon Herkepaemukset olivat todennäköisesti tulleet Viipurista, sillä Hauho kuului Viipurin tuomikapitulin alaisuuteen. Erityisen tiukasti tulokkaiden kanssa kilpaili 1600-luvun alussa Kirkonkylän Porrison vanha eränkävijäsuku, jolla oli ollut hallussaan merkittäviä alueita Keski-Suomesta. Erkki Porrinen kiisteli 1580-luvulla myös Jöns Skytten kanssa maa-alueesta Kirkonkylässä ja häntä syytettiin vahingonteosta.¹³⁷ Myöhemmin Yrjö Porri syyllistyi Kirkonkylässä 1640-luvulla tonttiriitojen seurauksena poikansa Klemetin kanssa väkivaltaisiin pahoinpitelyihin pappismaanomistajia kohtaan. Paikallisen mahtisuvun oli väistyttävä ja sen maaomaisuus kirkonkylässä siirtyi pala palalta Skytten aatelissuvun ja Herkepausten haltuun.

Herkepaemukset ostivat Kirkonkylästä talonpoikien tiloja, joista he muodostivat ratsutiloja. Heiskala, Vanhala ja Toppola sijaitsevat edelleen kirkon kupeessa. Tultaessa 1600-luvun lopulle, vain Mikkola ja Kyttälän rälssiin kuulunut Kapakka eivät kuuluneet eri pappissuvuille. Tilojen sijainti hyvin lähellä kirkkoa ja pappilaa saattaakin johtua niiden papillisesta omistuspohjasta.¹³⁸ Kirkonkylää ja sen eteläpuolista aluetta hallitsivat yhä vahvemmin aatelis- ja säätyläissuvut.

Villantilan kylää – myöhemmin ratsutilaa – piti hallussaan 1500-luvun lopulle asti Skytte-suku. Villantilan vaikeasti selvitettävien myöhempien vaiheiden taustalla oli Skytte-suvun aseman romahdus nuijasodan jälkeen. Jöns Skytten pojista Märten ja Arvid kuolivat varhain ja Mauritz Skytte pakeni Puolaan. Koska Villantila oli merkitty Mauritz Skytten omistukseen, se palautui kruunulle ja läänitettiin uudelleen 1600-luvun alussa ratsumies Timi Staffaninpojalle. Sen seurauksena Villantila esiintyi ratsutilana eri asiakirjoissa aina vuoteen 1886 asti, jolloin rusthollilaitos lakkautettiin.

135 KA Hauhon käräjät 7.–8.3.1672: 53.

136 KA Hauhon käräjät 22–23.10.1684: 153–154, 3.–4.3.1685:1.

137 Hämeenlinnan maakunta-arkisto (HMA), Gerttenin arkisto, Laamannin ja kihlakunnanoikeuden pöytäkirjoja. Kansio 3. Hauhon laamannin käräjät 1585.

138 Miettinen ja Mäkelä-Alitalo 2009, 650–651.

Villantilan ratsutilan alaisuuteen luettiin 1700-luvulla Rekolan, Seppälän, Eerolan ja Fagerin torpat. Perinnönjaon seurauksena Villantilasta muodostettiin erillinen asuintila vuonna 1761. Ratsutilan omistajaksi merkittiin Lejonmarckin perikunta, joka antoi sen vuokralle. Villantilän seitsemän äyrin ratsutilan omisti 1770-luvulla Hauhon kappalainen Fredrik Gabriel Martin, joka muutti sinne perheineen. Jää epäselväksi, rakennettiinko kartanon läheisyyteen tuolloin oma päärakennus vai asettuiko herrasväki jollekin vanhalle lampuotitilalle, josta muodostettiin päärakennus. Villantilän ratsutilaa nimitettiin rippikirjoissa Kyttälän ratsutilaksi, mutta se pysyi kartanosta erillisenä tilana. Ratkaisu jäi väliaikaiseksi, sillä 1800-luvulla Kyttälän ratsutilalla ei enää mainita vakituisina asukkaina herrasväkeä. Se oli Kyttälän allodiaalisäterin yhdysviljelyssä Villantilän perintörusthollina, kun tilaa myytiin vuonna 1878.¹³⁹

Kartano- ja rälssikyläien asukkaat

Asiakirjoihin omistajansa nimelle merkitty yksittäinen rälssiomistus saattoi siis todellisuudessa olla 1500- ja 1600-luvuilla useita rakennuksia käsittänyt väkirikas kylä. Rälssi- ja lahjoitusmaiden ostot, myynnit, perimiset ja panttauksen saattoivat vaikuttaa siellä asuvien tilattomien ihmisten elämään joko heti tai muutaman sukupolven viiveellä. Läänittäminen ei sinänsä vaikuttanut talonpoikien elämään, koska heille oli sama maksoivatko he veronsa kruunulle vai lahjoituksen saaneelle. Talonpojat myös myivät sukuoikeuksiaan vapaaehtoisesti ja muuttuivat siten säterien lampuodeiksi.¹⁴⁰ Rälssitilojen ja säterien yhteyteen asettuneilla lampuodeilla ja muilla tilattomilla ei ollut keinoja vaikuttaa ”kotikylänsä” muotoon eikä tilojensa jatkuvuuteen. Rakennuksia voitiin tarpeen mukaan lisätä, purkaa ja siirrellä. Lampuotitila saattoi muuttua ensin torpaksi, torpasta mökiksi kunnes katosi kokonaan peltovainioiden alle. Sen jälkeen kartano talousrakennuksineen tarjosi työtä enää vain palkollisille.

Rälssi- tai lahjoitusmaalle muodostuneen ”kartanokylän” olemassaolo perustui pitkälti siihen miten paljon maanomistaja katsoi tarvitsevansa lampuoteja ja muuta työväkeä. Lampuotien ja tilattomien muodostama kylämäinen asutus hajosi ja rakentui aina uudelleen. Joskus lahjoituksen saaja tai rälssimaan omistaja jätti maansa lampuotiansa hoitoon. Toinen omistaja taas saattoi rakennuttaa säterikartanon pyrkien eri keinoin laajentamaan maaomaisuuttaan sillä seurauksella, että lopulta maakirjakyläkin saattoi

139 *Hämäläinen* no 39 (26.9.1878). Ilmoitus.

140 Jutikkala 1957, 311.

kadota syntyneen suutilan alle. Hauhon hallintopitäjän alueelle, siis kirkkopitäjän eteläosaan, oli vuoteen 1682 mennessä syntynyt kuusi varsinaista säterirakennusta. Ne sijaitsivat Hahkialassa, Kesossa, Tuittulassa, Kokkalassa, Kyttälässä ja Hyvikkälässä.¹⁴¹

Kokkalan rälssisäterin lampuoteina olivat vuoden 1629 ruodutusluettelon mukaan ”Kala-Tuomas” ja Sakarias Laurinpoika. Lampuodit muuttivat tarpeen vaatiessa tilalta toiselle: Porsoon 90-vuotias lampuoti Yrjö Tuomaanpoika kertoi vuonna 1681 olleensa ensin kuusi vuotta Kokkalan lampuotina. Hänen isänsä ”Kala-Tuomas” oli ollut ensin Kokkalan lampuoti kunnes siirtyi Porsoon tilalle, jossa jälkeläiset asuivat aina 1800-luvulle asti. Rälssimaa saattoi vaihtaa omistajaa, mutta se ei aina vaikuttanut lampuotien asumiseen. Porsoossa sama lampuotisuku pysyi kolme vuosisataa. Vuoden 1629 ruodutusluettelosta löytyy Hyvikkälän ja Kyttälän lampuotiperheiden miesväki. Tuolloin Kyttälään oli merkitty kolme lampuotia: Tapani Paavonpoika, Yrjö Pekanpoika ja Sipi Klaunpoika. Vanhaa Hyvikkälän rälssiä viljelivät Sipi Yrjönpoika, veljensä Lasse sekä heidän lisäksi Jaakko Antinpoika kahden aikuisen poikansa kanssa ja Martti Pekanpoika. Tyypillistä koko Hauhon alueen lampuodeille oli se, että he saattoivat muodostaa suurperheitä toisin kuin perintötilonpojat, joita uhkasi väenotto useammin kuin lampuoteja.¹⁴²

Vakiintuneiden rälssitilojen lampuoteja saatettiin joskus nimittää kirkonkirjoissa isänniksi (*bonde*) samoin kuin perintö- ja kruununlallisiakin. Sen sijaan päätilan yhteyteen merkityt lampuodit voivat löytyä renkien ja piikojen seasta vain lyhenteellä ”*landb*”. He myös muuttivat paikasta toiseen useammin kuin paikallaan pysyvät kokotilalampuodit. Vielä 1500-luvun lopun kartanotileissä saatettiin erotella omia tiloja viljelevät lampuodit niistä, jotka viljelivät päätilan peltoja. Eino Jutikkala on havainnut vielä 1700-luvulla samanlaisen eron lampuotien välillä; osa lampuodeista oli torpparin asemassa viljellen päätilan yhteydessä asuen lähipeltoja, kun taas osa on lähempänä talollisia viljellen omaa tilakokonaisuutta.¹⁴³

Suuri muutos oli 1680-luvulla toimeenpantu isoreduktio, joka pakotti säterien omistajat asettumaan tiloilleen, joista muodostettiin ratsutiloja, säteriratsutiloja tai virkataloja. Vuonna 1680 kaikki paitsi ennen vuotta 1632 annetut rälssimaat palautettiin kruunulle ja uusien säterien perustaminen

141 KA 6964: 20–21.

142 SKRA Mantals och bågölängd över Hauho socken 1629. Luettelosta näkyy selvästi, että vain lampuotien perhekunnissa asui useita aikuisia poikia toisin kuin perintötiloilla. Olemassaolevien ruodustusluetteloiden mukaan lampuotiperheistä ei ole otettu ylimääräisiä poikia sotilaiksi, vaikka he asuivatkin kotitalossa. Ks. Miettinen 2012, 60–67.

143 Jutikkala 1932, 163.

kiellettiin.¹⁴⁴ Lampuotien tilalle alkoivat tulla 1700-luvun kuluessa päätilasta etäämpänä asuvat torpparit. Isojaossa sarkajakoiset pellot ja metsät jaettiin lohkoiksi, jonka seurauksena ryhmäkylät alkoivat hajota. Saman kohtalon kokivat säterien yhteydessä olleet lampuotien ja tilattomien asuttamat ”kartanokylät”.

Hauholaisia Savosta ja Ruotsista

Maanomistussuhteiden ohessa tutkitun alueen väestöpohja ja sosiaalinen rakenne muutti muotoaan. Kartanot rekrytoivat työvoimaa hyvinkin laajalta alueelta. Muutamilla hauholaisilla lampuodeilla näkyy lisänimenä esimerkiksi ”Savolainen”.¹⁴⁵ Lukuisat lampuotitilat tarjosivat myös väylän maanviljelyyn talollisten nuoremmille pojille. Eräsijojen suuromistajina rälssimiehet asettivat lampuotejaan jo 1500-luvulla Pohjois-Hauhollen Kukkijärven ympäristöön sekä aina Keski-Suomen erämaihin asti. Kartanoiden vanavedessä Hauholle muutti lisäksi vierasmaalaista väkeä. Kuten jo todettiin, niin varsinkin Hyvikkälään asettuneen rälssisivun yhteydet Tanskaan olivat erityisen vahvat ja on todennäköistä, että sieltä saapui keskiajan kuluessa myös palvelusväkeä, joka avioitui ja jäi seudulle. Joskus on arveltu, että 1500-luvulla talonpoikaisyhteisö vakiintui eikä uutta väkeä enää keskiajan tapaan asettanut sisämaahan. Hauhokin olisi siis ollut kansainvälisempi keskiajalla kuin myöhemmin.¹⁴⁶

Sisämaapitäjä Hauho ei kuitenkaan sulkeutunut keskiajan jälkeen, vaan sinne muutti yhä edelleen väkeä jopa ulkomailta. Kartanoiden ja suurtilojen kupeessa asuneet alustalaiset jättivät vain harvoin merkintöjä lähteisiin. Puhumattakaan, että heidän etnisestä taustastaan saisi helpolla tietoa. Asserinpoikien jälkeläisen Arvid Henrikinpoika Tawastin Hattulan Vesunnan ja Lammin Kurjalan kartanoja koskevasta tiliaineistosta 1580-luvulta löytyy useita palvelijoita lisänimellä *Ryss*, jopa yksi kokonainen perhe. Samaa lisänimeä näkyy myös Hauholla 1600-luvulla. Kyseessä olivat mahdollisesti Karjalan alueelta lähtöisin olevat henkilöt, joiden tarkempi tausta jää hämäräksi.

Lisäksi sellaiset lisänimet kuin *Jute* ja *Åland* toistuvat Tawastin palvelijoiden joukossa.¹⁴⁷ Vastaava tilanne oli epäilemättä hauholaiskartanoissa samaan aikaan. Lisäksi Tukholman oikeudenpöytäkirjoissa mainitaan hau-

---

144 Jutikkala 1932, 31–32.

145 Koskimies 1985, 553–554.

146 Koskimies 1985, 555.

147 SRA, Arvid Henrikinpoika Tawastin kokoelma, vol. 2: Kurjalan ja Vesunnan kartanon tilit 1584–1584, 1591–1596. FT Ulla Koskisen tiedonanto 9.3.2014.

holaisia muutamia kertoja 1400- ja 1500-luvuilla niin rikos- kuin perintö-asioissakin.¹⁴⁸

Hauhon kartanoiden palvelusväen suhteista Ruotsiin kertoo myös tapaus, jossa Kokkalan kartanossa järjestetyissä häissä oli tapahtunut miestappo. Surmaa käsiteltiin Tukholman kaupungin oikeudessa vuonna 1620. Normalmilla asunutta Peder Jacobinpoikaa syytettiin Eskil Simonpojan tappamisesta miekalla. Kyseessä olivat luultavasti aatelismiesten palvelijat, joita rekrytoitiin myös Ruotsin puolelta.¹⁴⁹ Ajorannan kylässä asuvalla Ragnell Michelintyttärellä kerrottiin olevan tytär Ruotsissa 1600-luvun alussa. Samoin Hauhon Lautsian omistaneella ratsumiehellä mainitaan olleen siellä sukulaisia.¹⁵⁰

Seuraavalla vuosisadalla Hauholle muutti läänityksille Baltian saksalaisia aatelista, jonka myötä alueelle tuli epäilemättä myös runsaasti palkollisia. Ilmoilan kartanon perustanut baltiansaksalainen Anna von Dücker oli Hauhon suurin maanomistaja 1600-luvun alussa. Saksalaisbalttilaisilla oli vahva edustus Hauhon aatelistossa koko 1600-luvun ajan. Lisäksi upseerit ja sotilaat matkasivat Saksaan sotaretkille. Viitteitä siitä, että muuttoa mannermaalta tapahtui myös Hauholle, antavat kirkonkyläläisen vaimon nimi Agneta Albrechtintytär ja Nurmen kylän itsellisen Cecilia Casimirintytär.¹⁵¹ Tultaessa 1650-luvulle kartanoiden läheisyydessä asuville ilmestyy henkikirjoihin lisänimiä Kuhmolainen, Pirkkalainen, Hollolalainen ja Sysmälinen.¹⁵²

Nälkävuodet 1600-luvun lopulla samoin kuin suuri Pohjan sota ja isoviihan aika verottivat raskaasti väestöä, joten ruotujakolaitoksen perustamisen jälkeen ruutusotilaita piti rekrytoida yhä kauempaa. Hauhon ruotuihin tuli ensivaiheessa miesliästä hauholaisten vanhoilta eräalueilta Keski-Suomesta ja Savosta. Kahdeksasta vuonna 1716 mainitusta jalkaväen sotilaasta vain yksi oli syntyisin Hauholta. Lukumääräisesti eniten keskisuomalaisia sotilaita asettui juuri tutkitulle Etelä-Hauhon alueelle. Tämän voisi arvioida olevan ehkä perua kartanoiden omistamista laajoista eräalueista kyseisellä suunnalla.

Kokkilan Erkki Giöös oli kotoisin Rautalammilta, Tuomas Brask Viita-saarelta, samoin kuin Härkälän Henrik Kinnunen ja Eteläisten Juho Parviainen. Hahkialaan vuonna 1716 asettunut sotamies Petter Pesonen oli Savosta Iisalmelta.¹⁵³ Hän kuoli Eteläisissä yli 80-vuotiaana. Sukunimien-

---

148 Koskimies 1985, 545–546.

149 *Stockholms tänkeböcker 1620–1621*, s. 79.

150 KA Hauhon käräjät 19.6.1629: 163.

151 KA Hauhon käräjät 30.10.1643: 4–5v.; Henkikirja (1635) KA 7879: 74v.

152 KA 7957: 782, 7959: 569, 573.

153 SKRA Tavastehus inf. regm:te. Öfverste lieutenantens comp. GMR 1716. Sotilasrullassa sotilaiden syntymäpaikka.

sä perusteella savolaistaustaisia olivat lisäksi 1720-luvulla vapautuneisiin ruotuihin nimetyt Tuittulan Matti Rahikainen ja Kokkilan Petter Kaipainen. Lähteiden puutteessa jää arvoitukseksi, mikä yhteys Hauhon vanhoilta eräsijoilta rekrytoiduilla sotilaille oli entiseen emäpitäjään. Olivatko he kenties vanhastaan sukusidoksissa Hauholle vai pikemminkin savolaisten uudisasukkaiden jälkeläisiä, joita riitti rekrytoitaviksi etelän tyhjentyneisiin sotilasruotuihin?

Väestölisäystä alueelle saatiin myös idästä. Tuittulan ratsumies Heikki Hält oli kotoisin Viipurin läänistä, mahdollisesti Valkjärveltä, jossa Holttinen oli yleinen sukunimi. Tuittulan Olavi Förri sai sukunimensä talon mukaan, mutta hänen syntymäpaikakseen merkittiin sotilasrulliin Inkerinmaa. Vieläkin kauempaa saattoi olla kotoisin ratsumies Thomas Polack. Miehen kerrottiin olleen Venäjän armeijan palveluksessa Turkin suunnalla, ja vaeltaneen sieltä Hauholle, mutta hänen ei kuitenkaan mainittu olleen kotiin palannut sotavanki.¹⁵⁴ Thomas oli rauhanteon jälkeen vuonna 1721 pestattu Ruotsin armeijaan Ajourannan ratsumieheksi. Hänelle myönnettiin eläke ja ero armeijasta vuonna 1735. Thomas kuoli lähes 90-vuotiaana itsellisenä Kelkkasten rälssimaalla. Hänen seuraajansa Ajourannan ratsumiehenä oli Orimattilassa syntynyt Antti Strand.¹⁵⁵ Hakkalassa kuoli 88-vuotiaana vuonna 1748 Jöran Kristofferinpoika Svart, jonka kerrottiin olleen sotapalveluksessa ollut kiertelevä romani.¹⁵⁶

Pitkä sota-aika verotti sotilaita edelleen, joten Suomeen siirrettiin 1720-luvulla emämaasta uusia sotilaita. Tutkitulle alueelle sijoittui 12 ruotsalaista sotilasta, joista ainakin seitsemällä tiedetään olleen Hauholla jälkeläisiä. Suurin osa sotilasta oli kotoisin Etelä-Ruotsista Smälannista ja loppujen kotipaikat olivat Skåne, Västergötland, Västmanland ja Södermanland.¹⁵⁷ Sekä keskisuomalaisten, savolaisten että eteläruotsalaisten miesten jälkeläiset sekoittuivat muuhun väestöön, ja heistä tuli torppareita, ruotusotilaita, itsellisiä ja palkollisia.

Tulokkaiden assimiloituminen Hauholle tapahtui jo parissa sukupolvensa. Hauhon kappalainen laati vuonna 1779 listan niistä emäpitäjän asukkaista, jotka eivät osanneet ollenkaan suomea. Heitä oli ainoastaan kuusi: Kolme säätyläisnaista ja lyhyellä työmatkalla käynyt kupariseppä vaimoineen sekä välskärin kisälli Schild Saksasta. Hahkialan rouva Margareta Blomcreutz ilmoitti lisätietona, ettei hän ymmärtänyt suomenkielisiä jumalanpalveluksia.¹⁵⁸ Tilattomien maahanmuuttajien piirissä ruotsin kieli

---

154 HMA Hauhon seurakunnan haudattujen luettelo 27.1.1761.

155 SKRA Nylands och Tavastehus läns kavalleriregemente. Neder Hollola comp. GMR 1720–1721, 1735.

156 HMA Hauhon seurakunnan arkisto. Haudattujen luettelo 1.3.1748.

157 Blomqvist 2013, 10–13; Vuorimies 2015, 94, 179 ja liite 1.

158 TMA Porvoon Tuomiokapitulin Arkisto, Eb: 91, 1/1–30.6.1779.

unohtui nopeasti. Kuvaavaa tälle kehitykselle on papin 1820-luvulla kirjaa-
ma maininta eräälle aviottomalle tyttöselle lastenkirjaan: ”oppinut ruotsia,
mutta ei ymmärrä kieltä.”¹⁵⁹

Etelä-Hauhon sotilaat vuosina 1716–1722 ja heidän syntymäpaikkansa:

Kokkila Erik Giöös, Rautalampi
Juntula Jaakko Jundelin, Valkeasaari, k.8.10.1744 Hauho
Eteläinen Juho Parviainen, Viitasaari, k.19.4.1760 Hauho
Hahkiala, Petter Pesonen, Iisalmi, k.8.11.1766 Hauho
Saha, Tuomas Brask, Viitasaari
Tuittula, Olavi Förri, Inkerinmaa
Tuittula, Matti Rahikainen (Savo?)
Kokkila Petter Kaipainen (Savo?)
Kirkonkylä, Gustaf Flink, Hauho
Härkälä, Henrik Kinnunen, Viitasaari
Ajouranta, Thomas Polack, Turkki tai Venäjä, k.27.1.1761 Hauho

Ruotsista 1721 Etelä-Hauholle siirretyt sotilaat:

Ajouranta, Sven Branting, Småland
Kirkonkylä, Petter Floberg, Värmland
Tuittula, Olof Knipe, Småland
Juntula, Sven Kullberg, Småland
Kokkila, Christoffer Linddahl, Västergötland
Kirkonkylä, Håkan Nederberg, Småland
Saha, Jacob Ramberg, Närke
Okerla, Erik Råberg, Västmanland
Juntula, Nils Schilling, Södermanland
Hankala, Måns Sparre, Småland
Tuittula, Nils Strömberg, Skåne
Kokkila, Sven Yttman, Småland

Maahanmuuttajan sopeutumisongelmat

Koska Etelä-Hauholle on asettunut vuosisatojen kuluessa suhteellisen run-
saasti vierasmaalaista väkeä, niin on paikallaan tarkastella tarkemmin yh-
den muuttajan kokemia ongelmia. Varsinkin, koska ne liittyvät samalla
aluetta voimakkaasti 1700- ja 1800-luvuilla muokanneen Hahkialan kar-
tanon syntyyn. Samalla aatelismiehen konfliktit paikallisten asukkaiden

---

159 HMA Hauhon lastenkirja 1792–1822, Tuittula: ”oä barn Eva Ulrika lära svenska men förstår inte språket”. Äiti oli Tuittulan Hirn-sukuun kuuluva tilaton nainen.

kanssa kertovat laajemmin siitä, miten vaikeaa maahanmuuttajan oli valvoa maaomistuksiaan ja oikeuksiaan. Vuonna 1651 Hahkialasta läänitettiin kaksi autiotilaa ranskalaiselle hugenotille ja aatelismiehelle Toussaint Charpentierille. Hän oli asettunut Ruotsin armeijan palvelukseen monen muun ulkomaalaisen tavoin. Ruotsin kruunu jakoi upseereille palkkioksi läänityksiä, joilta kootut verot saaja sai käyttää.

Toussaint Charpentierin kokemat ongelmat kuvastavat muualta muuttavien ihmisen vaikeuksia sopeutua uuteen maahan ja kulttuuriin. Hän tuskin osasi ainakaan alkuvaiheessa suomea. Muistelmansa hän saneli vaimolleen saksaksi, mikä kertoo sen olleen ruotsia vahvempi kieli molemmille. Eri-laisia hankaluuksia sopeutumisessa kokivat todennäköisesti niin keskiajalla Hauholle asettuneet saksalaiset ja tanskalaiset, samoin kuin myöhemmin savolaiset ja ruotsalaiset ruutusotilaat, vaikka heidän ongelmistaan ei ole säilynyt lähteitä toisin kuin 1600-luvulla saapuneesta ranskalaisesta upseerista. Charpentierin tulo merkitsi valtavaa mullistuksen alkua tutkitulla alueella. Se muuttui monista kylistä ja rälssimaista yhdeksi suureksi kartanoksi.

Varhain orvoksi jäänyt Toussaint Charpentier tapasi setänsä luona Normandiassa Bengt Oxenstiernan, joka mieltyi poikaan ja pyysi tätä liittymään seurueeseensa. Nuorukainen oli nähnyt maailmaa, sillä hän oli matkannut laivastossa Länsi-Intiaan, Espanjaan ja Italiaan. Oxenstiernan matkassa Charpentier kierteli Ranskassa ja Hollannissa. Hän pääsi kardinaali Riche-lieun järjestämille teillallisille osin siksikin, että hänen sukulaisiaan palveli tuolloin Ludvig XIII:n hovissa. Charpentier osallistui myös saattueeseen, joka toi vuonna 1632 Lützenin taistelussa kaatuneen kuningas Kustaa II Aadolfin ruumiin Ruotsiin.

Bengt Oxenstiernan kuoltua vuonna 1643 Toussaint jäi tyhjän päälle. Patronus ei ollut ehtinyt järjestää hänen tulevaisuuttaan. Hän oli pelkkä maaton, nuorempaan sukuhaaraan kuulunut köyhä aatelismies. Ruotsin armeija toki tarjosi uran, mutta ei paljon muuta. Kuningatar Kristiinan vuonna 1651 myöntämä pieni 9 ½ äyrin suuruinen lahjoitus Hauhon Hahkialan kylässä oli hänen ainoa maaomaisuutensa. Toussaint Charpentier itse kuvaili saamaansa lahjoitusta sanoilla ”kaksi pientä torppaa” laatiessaan kunninkalle anomusta lisämaasta vedoten pitkään sotapalvelukseensa.¹⁶⁰

Molemmat Charpentierin vuona 1651 saamat tilat Hahkialasta olivat olleet surkeassa kunnossa jo 1630-luvulla, jolloin Hahkialassa oli järjestetty katselmus tonttien rajoista. Lisäksi kylässä asui toistakymmentä kotiutettua sotilasta.¹⁶¹ Sekavuuden syynä oli se, että vuonna 1618 Hahkialasta oli läänitetty tiloja Olof Dufvalle ja niistä osa oli jäänyt sittemmin autioiksi. Okerlan Pätiälän suku viljeli Hahkialan Tiirikalan ratsutilaa.¹⁶² Charpentier raken-

160 HMA. Hahkialan kartanon arkisto. Sukuhistoriallisia arkistojäljenteitä.

161 KA Hauhon käräjät 18.3.1636: 67 ja 22.–23.11.1652: 268.

162 Miettinen ja Mäkelä-Alitalo 2009, 145.

nutti säterinsä kolmen äyrin verokyvottomälle autiotilalle ja pääosa tiluksistakin oli autioksi jääneitä tiloja.¹⁶³

Charpentierit asuivat Riikan varuskunta-kaupungissa, mutta tavoite oli luoda Hahkialan kylään elantoa tuottava kartano kasvavalle perheelle. Aseman vakiinnuttaminen Hauholla ei ollut helppoa. Välimatka Riikasta Hauholle oli pitkä eikä luotettavaa kartanovoutia saanut helposti eikä halvalla. Aikakauden ihminen kykeni helposti hahmottamaan enintään noin 30 kilometrin etäisyyden itsestään eli ne välimatkat, joihin matka taittui jalan kohtuullisen nopeasti.¹⁶⁴ Ongelmia kotipaikalla aiheuttivat upseerien ja sotilaiden pitkät komennukset ympäri Ruotsin suurvaltaa. Sätäreillä tarvittiin luotettavia vouteja ja edusmiehiä. Varmin ja tavallisin asioiden hoitaja niin aatelisilla kuin talonpojilla oli tietenkin oma vaimo. Charpentierin tapauksessa balttiaatelineen vaimo asui kuitenkin Riikassa.

Vuonna 1665 Charpentierin poikaa Erikiä syytettiin sopimattomista ja kunniaantumista sanoista rykmentinkirjuri Jonas Hirniä kohtaan. Miehillä oli tullut riitaa kirkonpenkeistä, joka kuitenkin sovittiin.¹⁶⁵ Penkkiriitoihin ja sitä kautta pitäjän väestön keskinäiseen hierarkiaan perustui epäilemättä myös vuonna 1672 tapahtunut kärhämöinti, jossa ratsumies Olavi Niilonpoika sanoi Charpentierin lyöneen häntä piiskalla. Syytetty taas väitti lyöneensä kirkossa juoksennelleita koiria ja osuneensa vahingossa Olaviin.¹⁶⁶

Toussaint Charpentier oli ottanut lampuodikseen Jaakko Eskonpojan ja antanut tälle 10 vuodeksi tilan vuokralle. Jaakko syytti Charpentieria sieämättömistä päivätyömääräyksistä. Hän oli hankkinut väitteidensä tueksi viidentoista talonpojan allekirjoituksilla ja puumerkeillä varustetun asiakirjan. Oikeus totesi sen väärennökseksi, koska mainitut talonpojat eivät ainaakaan kysyttäessä tienneet koko asiakirjasta mitään. Toussaint Charpentierin mukaan Jaakko Eskonpoika oli korjannut luvatta sadon kartanon kahdesta kaskesta. Lisäksi hän oli hakannut metsästä tukkeja omin lupinensa. Mies oli myös lainannut Charpentieriltä rahaa eikä ollut maksanut takaisin. Kaiken huipuksi Jaakko oli lopulta karannut. Charpentier oli ennestäänkin köyhä ja lampuoti oli aiheuttanut hänelle tuntevan taloudellisen menetyksen.

Kiista jää osin epäselväksi, koska sitä puitiin hovioikeudessa, jonka arkistot eivät ole säilyneet. Toussaint Charpentier oli syyttänyt jostain syystä myös aatelista Erik Boijea, joka kuitenkin todettiin syyttömäksi kiistaan. Mahdollisesti Charpentier koki paikallisen aatelistonkin olevan itseään vastaan. Charpentierin edusmiehenä toimi muutamilla käräjillä Olof Stenius, joka oli Turun yliopistossa opiskeleva Ruotsin Södermanlandista kotoisin ollut ylioppilas, jolla tuskin oli riittävää kielitaitoa setviä ongelmia paikal-

---

163 Jutikkala 1957, 328.

164 Hakanen 2011, 205–207.

165 KA Hauhon käräjät 1.–2.6.1665: 18–18v.

166 KA Hauhon käräjät 7.–8.3.1672: 55–56.

listen kanssa.¹⁶⁷ Jaakko Eskonpoika oli ilmeisesti käyttänyt tilannetta hyväkseen. Lampuodit pyrkivät taloudellisesti hyötymään sekavista maanomistusoloista ja siitä, etteivät lahjoitusmaiden omistajat kyenneet valvomaan heidän tekemisiään.¹⁶⁸

Epäselyydet pelto-omistuksista Ajourannan ja Hahkialan rajoilla veivät Charpentierin käräjille kappalainen Erik Herkepeauksen kanssa, joskin tämä riita sovittiin käräjien ulkopuolella.¹⁶⁹ Jonas Hirn syytti vuonna 1672 Toussaint Charpentieria siitä, että tämä oli antanut hakata rikki hänen katiskansa yhteisessä kalavedessä. Charpentier taas syytti Hirnin poikaa haukkumasanoista. Oikeus selvitti, että väite yhteisestä kalavedestä ei pitänyt paikkaansa. Olof Dufvan aikana maa-alueet olivat sijainneet siten, että lahjoitukseen kuuluneilla Hahkialalla ja Tuittulalla oli ollut yhteinen ranta ja kalavesi. Lahjoituksen hajottua tilanne oli muuttunut, joten Charpentierilla oli yksinoikeus rantaan.¹⁷⁰ Tämä oli periaatteessa vierasta ajattelua, koska asukkaat olivat perinteiseen tapaan tottuneet hyödyntämään maata ja vesistöä varsin vapaasti.¹⁷¹

Hahkialan kylän talonpojat olivat lisäksi lainailleet Charpentierilta viljaa ja jättäneet maksamatta, joten tämän piti karhuta heiltä velkojaan käräjien kautta. Vänrikki Anders Larsinpoika puolestaan oli jättänyt maksamatta velkansa asekaupasta.¹⁷² Edelleen vuonna 1675 Charpentier valitti Hahkialan kylän isännästä Tuomas Jaakonpojasta, joka oli siirrellyt omavaltaisesti aitoja peltovainioilla ja tehnyt vahinkoa Charpentierien mailla. Tuomas selitti kaiken johtuneen hänen isänsä väärinymmärryksestä koskien tilojensa rajoja. Tuomas joutui korvaamaan vahingot ja oikeus määräsi Hahkialan kylään jälleen kerran rajojen tarkistuksen.¹⁷³

Toussaint Charpentier raivasi sinnikkäästi itselleen tilaa Hauholla. Hän laajensi omistuksiaan ottamalla Hahkialasta viljelyyn kuuden äyrin autio-tilan vuonna 1674.¹⁷⁴ Ratsumies Reko Olavinpojan panttaama Tiirikalan ratsutila päättyi samana vuonna Toussaint Charpentierin vaimolle Magdalena Duckille 200 taalarin hinnasta.¹⁷⁵ Päärakennuskin nousi tontille, sillä säteritarkastusasiakirjojen mukaan Hahkialassa oli jo 1660-luvulla hyvässä kunnossa olevat rakennukset. Vuoteen 1693 mennessä sinne oli rakennettu

---

167 Kotivuori, Yrjö: Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Olof Stenius.

Verkkojulkaisu 2005 [<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=1816>] (luettu 21.4.2015).

168 Lahtinen 2012, 42–43; Lahtinen 2013.

169 KA Hauhon käräjät 5.–6.7.1670: 187–188.

170 KA Hauhon käräjät 15.–16.7.1672: 101–102.

171 Lahtinen 2012, 29–31.

172 KA Hauhon käräjät 23.–24.10.1671: 182. 12.–15.7.1673: 118.

173 KA Hauhon käräjät 13.–14.2.1675: 2.

174 KA Hauhon käräjät 31.7.–1.8.1674: 111.

175 KA Hauhon käräjät 13.–14.2.1675: 2.

kaksi suurta tupaa, kolme kamaria ja eteisen käsittävä päärakennus, joka tosin oli tuhoutunut tulipalossa.¹⁷⁶ Maahanmuuttaja oli tullut Hauholle jää-däkseen.

Hahkialan kasvu

Todellinen mullistus tapahtui tutkitulla alueella 1700-luvun kuluessa, kun Toussaint Charpentierin pojanpoika vapaaherraksi kohonnut Kustaa III:n suosikki Claes Charpentier alkoi luoda Hahkialaan modernia suurtilaa 1700-luvun lopulla. Kolmannen polven edustaja Claes Charpentier oli jo täysin integroitunut ruotsalaiseen aateliin ja ottanut johtoaseman myös Hauholla. Hänellä oli suhteita, rahaa ja valtaa toisin kuin isoisällään. Charpentier osti vuonna 1788 serkultaan Robert Silfversvanilta Hyvikkälän rälssikartanon sekä Apoon, Sahan ja Tuulimyllyn rälssitilat. Kaupan yhteydessä kaikki Hyvikkälän vanhat lampuotitilat muutettiin torpiksi.

Tultaessa 1830-luvulle Hyvikkälän säterille merkittiin asumaan leskirouva Sophia Lovisa Charpentier ja hänen naimattomia aikuisia lapsiaan. Päärakennus siirrettiin 1800-luvulla Hahkialan päärakennuksen yhteyteen. Nimenä Hyvikkälä säilyi vielä vuoteen 1914, jolloin sen alueelle perustettiin 20 uudistilaa. Sittemmin nimeksi on vakiintunut Länsi-Hahkiala. Ikivanha rälssikartano katosi lähes jäljettömiin itsenäisenä tilakokonaisuutena.¹⁷⁷ Hahkialan kartanoa hallinnoi aina vanhin poika perheineen, sillä vapaaherra Claes Charpentier oli määrännyt Hahkialan fideikomissiksi, jonka piti siirtyä jakamattomana aina perheen vanhimmalle pojalle.¹⁷⁸

Alueen talonpoikaissäestön sosiaalinen asema koki rajun muutoksen Claes Charpentierin aikana. Lampuotitilat olivat olleet lähes itsenäisiä tiloja, mutta torpat taas eivät. Charpentierin ote alustalaisiin oli tiukka. Vanhoja lampuotitiloja lakkautettiin ja uudet torpat nousivat kauemmas metsäseuduille, joita raivattiin isojaon jälkeen pelloiksi. Torppien asukkaita koskivat päivätyövelvollisuudet kartanoiden peltovainioilla. Osa asui mäkituvissa tehden työtä kartanoon. Vuonna 1821 Hahkialan kartano oli perustanut jo 33 torppaa. Hyvikkälään luettiin 8 torppaa sekä näiden lisäksi vielä 10 lampuotia sekä useita mäkitupia.¹⁷⁹ Hahkialan kartanon maa-ala kasvoi lopulta aina 2 340 hehtaariin, josta vuonna 1914 viljeltyä maata oli 300 hehtaaria.¹⁸⁰

176 KA Hauhon käräjät 4.–5.5.1694: 159–160.

177 Charpentier 1928–1929, 30.

178 Claes Charpentier ei avioitunut, mutta sai kuninkaan luvalla adoptoida sisarenpoikansa sukuun. Robert Gustav L’Eclair otti nimen Charpentier ja hänen jälkeläisensä omistivat fideikomissia aina 1900-luvulle asti.

179 Charpentier 2000, 51.

180 Charpentier 2000, 59.

Hyvikkälän ohella myös Kokkalan vanha rälssikartano liitettiin Hahkialan kartanoon. Etäinen sijainti suhteessa päätilaan aiheutti sen, että sitä viljeltiin edelleen lampuotien voimin. Kokkalan säterillä asui vuonna 1808 Hahkialan leskirouva ”majorska” Margareta Blomcreutz sekä tämän naimattomat tyttäret. Kokkalan säterin Strandvikin ja Löfholmin lampuotitilat säilyivät 1900-luvulle asti. Samoin Hahkialan kartanoon liitetty Härkälän rälssitila annettiin lampuodin viljeltäväksi samoin kuin Vuorentaan eli Kelkkasten vanha rälssitila, jota viljeltiin Sipilä-nimisenä lampuotitilana 1900-luvulle. Useampikin vanha rälssitila näyttää muodostaneen 1700- ja 1800-luvuilla asumakartanon leskirouville ja heidän aikuisille lapsilleen tai perheen muille säätyläissukulausille.

Herkepaesus-suvun Ajourannan ratsutila myytiin sekin perillisten toimesta 1700-luvulla Hahkialan omistajalle. Ratsutila muuttui kaupan seurauksena joukoksi eri puolella Etelä-Hauhoa sijaitsevia torppia, joiden nimet olivat Kierikka, Sahantausta, Sillanpää, Tuorasmäki, Kettula ja Omettakorpi. Ajourannan päärakennus jäi Hahkialan kartanon laajentuvien peltovainioiden alle.¹⁸¹ Ratsutila ja sitä edeltänyt keskiaikainen kylä hävisivät näin jäljettömiin. Silti vielä 1800-luvun rippikirjoista löytyy nimeke ”*Ajoranta rusthäll*”, joskin sen alaisuudessa luetellaan pelkät torpat asukkaineen.

Siirtyminen lampuodista torppariksi muutti perheen asemaa yhteisössä. Vielä 1700-luvun alkupuolella kartanoiden ja suurtilojen monet lampuodit muodostivat oman säätynsä, joka heijastui avioitumiseenkin. Vauraalla lampuotitilalla sama suku oli saattanut asua vuosisatoja ja samalla luonut sukuverkostot lähiseudun talonpoikiin. Torpparin asema oli epävakaampi ja asukkaat miellettiin tilattomiksi, jotka olivat selkeästi talollisten alapuolella. Torppien väki myös vaihtui taajaan sekä liikkui kylästä ja pitäjästä toiseen.

Hahkialan kartano tunnettiin asiakirjoissa pitkään nimellä Seppälän ja Hinttolan ratsutila. Se oli siis yksi tila Hahkialan talonpoikien asuttamassa maakirjakylässä. Naapurustossa asui talonpoikia omistamillaan tiloillaan aina 1700-luvulle asti. Nimitys ”Hahkialan kartano” ei vakiintunut lopullisesti asiakirjoihin ennen kuin vasta 1800-luvun kuluessa, kun maakirjakylä oli jo kokonaan sulautunut kartanoon. Sittenmin Hahkialan kylän olemassaolo on lähes unohtunut ja sen paikan on ottanut kartano, jonka historia kartanona on kuitenkin suhteellisen lyhyt.

Läheisessä Kyttälän kartanossa kehitys kulki aluksi täysin päinvastaiseen suuntaan. Kartanokokonaisuus siirtyi vuonna 1701 kaupan seurauksena tuomari Erik Bosinille ja tämän jälkeläisille. Kyttälä jäi 1820-luvulla lampuotien, käsityöläisten ja itsellisten muodostamaksi väkirikkaaksi ”kartanokyläksi”, jossa ei asunut vakituisesti herrasväkeä eikä sitä selkeästi kehi-

---

181 KA 8542: 286.

tetty moderniksi kartanotilaksi. Sitä jopa nimitettiin 1800-luvun puolivälin kirkonkirjoissa Kyttälän kyläksi samaan aikaan kun Hahkialan kylää alettiin kutsua kartanoksi. Viimeinen suvun jäsen Viktor Bosin kuoli lapsettomana Viipurissa vuonna 1862, jonka jälkeen Kyttälän tila siirtyi Bror Rennerfeltille.

Lamputitilat ja tilattomien muodostama asutus hävisivät kartanon ympäriltä nopeasti 1860-luvun kuluessa omistajanvaihdoksen jälkeen. Vanhoilla lamputitiloilla asuneet perheet sijoittuivat tilattomiksi eri puolille Hauhoa. Jäljelle jäi vain päärakennus talousrakennuksineen ja kaksi kaupunana sijaitsevaa torppaa Korpilauri ja Mutavalkama. Kyttälä oli myynnissä jo vuonna 1878 ja lopulta vuonna 1882 Kyttälä ja Villantilan ratsutila siirtyivät kuvernementin sihteerin Rennerfeltiltä A.R. Nummelinille, joka seuraavina vuosina vuokrasi kaksi salia ja kolme kamaria käsittävää Kyttälän päärakennusta eli herraspytinkiä ”kesäasunnoksi säätyhenkilöille”.¹⁸² Kyttälä päättyi vuonna 1887 Sappeesta kotoisin olleen Kalle Alastalon haltuun, mutta myytiin taas uudelleen vuonna 1910.¹⁸³

Maakirjakylien kehitys

Okerlan kylässä oli vanhaa rälssimaata ja sillä oli keskiajalla kiinteä yhteys Hyvikkälän kartanoon. Kylässä sijaitti Turun tuomiokirkon Uuden kuorin tila, joka oli reformaation yhteydessä takavarikoitu kirkolta kuninkaalle. Lisäksi Pernajan Sarvilahden herra Matts Knutinpoika (Creutz) omisti Okerlassa tilan, joka oli aikoinaan kuulunut hänen vaimonsa esiäidille Hyvikkälän kartanon perintönä. Kolmas rälssitila kuului pitkään Hyvikkälän suvun jäsenille.¹⁸⁴ Yhteydestä Hyvikkälään kertoo sekin, että Okerlan rälssiomistusten ja muiden talojen välillä oli riitoja. Esimerkiksi vuonna 1595 toimeenpantiin peltosarkojen uudelleen tangoittaminen, jonka osasyynä oli kylän isännästä Niilo Pätiäisestä tehty valitus.¹⁸⁵

Niilo Pätiäisen omistaman tilan ja hänen pitämänsä kestikievarin pohjalta Okerlaan syntyi Pätiälän ratsutila. Niilo Pätiäinen esiintyi usein sakkoluetteloissa niin tuomittuna kuin luottamustoimissakin. Miehen saamat lukuisat sakot lyödyistä mustelmista ja lihashaavoista 1500-luvun lopulla saattavat liittyä maanomistusriitoihin yhtä hyvin kuin kylässä usein toistuvat rajankäynnitkin. Pätiäisen eränkävijäsuku koki lopulta saman kohta-

---

182 *Hämeen Sanomat* no 21 (14.3.1882), no 34 (1.5.1883), no 24 (23.3.1886): ilmoitukset.

183 Suomen Maatilat II: Hauho, Kyttälä, <http://sukutilat.sarka.fi> (luettu 21.4.2015).

184 KA 3864: 39; Suvanto 1986, 611.

185 KA 4334a: 9 (Sakkoluettelo 1594–1597).

lon kuin Kirkonkylän Porrin suku: se joutui 1600-luvun alussa väistymään muualta muuttaneiden säätyläissukujen suurtilojen alta. Muistoksi molemmista suvuista jäivät vain tilannimet Porri ja Pätiälä.

Ratsutilaksi Pätiälä muodostettiin 1600-luvulla Kyttälän kartanovoutina toimineen Elias Carlinpojan toimesta, joka ratsutilallisena toimi 1640-luvulla Tukholmassa talonpoikaissäädyn valtiopäiväedustajana. Hänen jälkeisensä olivat säätyläisyyden alimmalla kynnyksellä mikä näkyi toistuvina kiistoina sekä alueen talonpoikien että aatelisten kanssa. Pätiälän rakennukset siirrettiin muusta kylästä erilleen 1600- ja 1700-lukujen vaihteessa.¹⁸⁶ 1600-luvun alkupuolella käydyn 30-vuotisen sodan aikana ja sen jälkeen alueelle asettui useita ratsumiehiä, joiden jälkeläiset pyrkivät suurtilalliseksi ja sinnittelivät tavallista talonpoikaa ylemmässä säätyasemassa. Suuriksi ratsutiloiksi kasvoivat 1600-luvulla Pätiälän ja Ajorannan lisäksi Hankalan yksinäistila ja Hahkialan Tiirikkala. Viime mainittu ratsutila oli osittain myös Pätiälässä asuneen suvun omistuksessa.

Tuittulan kylän tilanne oli Okerlaan verrattuna vaikea, sillä vuonna 1603 kylän kaikki tilat oli merkitty veronmaksukyvyttömiksi eli autioiksi.¹⁸⁷ Kylästä oli lahjoitettu kaksi tilaa vuonna 1602 balttiaateliselle Claes von Ritterille, koska tämä oli lahjoituskirjan mukaan menettänyt kaiken omaisuutensa Liivinmaalla.¹⁸⁸ On epäselvää, asettuiko hän koskaan asumaan Tuittulaan. Lahjoitus periytyi hänen tyttärelleen Engel von Ritterille, joka avioitui Matias von Staudenin kanssa. Pariskunta asui Ruotsissa ja pääosin Paraisilla, jonka kirkkoon rouva Engel myös haudattiin. Tuittula lahjoitettiin uudelleen vuonna 1625, jolloin siitä tuli osa Olof Dufvan suurta lahjoitusta, joka käsitti myös Hahkialan, Ajorannan ja Eteläisten kylät.¹⁸⁹

Vuonna 1639 koko Tuittulan kylä myönnettiin elinikäisläänitykseksi mahdollisesti balttitaustaiselle Rouva Barbro Badolle joka asiakirjojen mukaan oli Norman Sutarsin leski. Rouva rakennutti kylään säterikartanon, johon hän asettui myös asumaan.¹⁹⁰ Säterin alueen muodosti kylän viisi talonpoikaistilaa. Alkanut kehitys enteili kartanon syntyä ja kylän katoamista, mutta toisin kuitenkin kävi. Tuittulan läänitys siirtyi Barbro Badon kuoltua takaisin kruunulle mutta lahjoitettiin uudelleen vuonna 1656 vasta-aateloidulle Matias Otto Siöbergille, Kaarle X Kustaan saksalaissyntyiselle tallimestarille. Hän tuskin koskaan edes vieraili Tuittulassa, mutta rakennutti sinne säterirakennuksen.¹⁹¹ Säteri määrättiin samalla Hämeen linnan Ojoisten latokartanon rajapiiritilaksi.

---

186 Miettinen & Mäkelä-Alitalo 2009, 207–208.

187 KA 4368: 94.

188 KA 4379: 5–5v.

189 Miettinen & Mäkelä-Alitalo, 144.

190 KA 7905: 2–3. Maakirja 1639.

191 KA Hauhon käräjät 19.–20.2.1674: 24.

Samoin kuin muissakin alueen kylissä, lahjoituksista seurasi epäselvyyksiä vakituisten asukkaiden ratkottaviksi. Vuonna 1669 Tuomas Tapaninpoika valitti oikeudessa, että hänen tallinsa ja kaksi aittaansa oli luvatta otettu osaksi Siöbergin säteriä. Tuomas kertoi ottaneensa autiosta viljelyyn tilan, johon mainitut rakennukset kuuluivat. Tarkistuksen jälkeen Tuomaan todettiin olleen oikeassa.¹⁹²

Tuittulan säterillä oli vuonna 1657 lain vaatima asuinrakennus. Vuoden 1666 tietojen mukaan tontilla oli kaksi tupaa, kaksi savutupaa sekä talli ja navetta.¹⁹³ Tultaessa 1670-luvulle, rakennukset olivat rykmentinkirjuri Jonas Hirnin kertoman mukaan rappiolla. Vuonna 1668 paikalle kerrotaan tuodun kalkkia, tiiliä ja puutavaraa tupaa ja kahta kamaria käsittävää rakennusta varten. Siöbergin säteri vuokrattiin vuonna 1671 Jonas Hirnille, joka oli aloittanut siellä rakennustyöt jo muutamaa vuotta aiemmin. Hirn antoi rakennuttaa asuinrakennuksen, jossa oli tupa ja kolme kamaria sekä pakarituvan, tallin ja lampuodille oman rakennuksen.¹⁹⁴

Vuonna 1671 Jonas Hirn liitti kokonaisuuteen kuuden äyrin autiotilan, jonka pellot olivat olleet 20 vuotta lähes viljelemättä. Pari vuotta myöhemmin Hirn liitti ratsutilaansa vielä Henrik Eskonpojan talon.¹⁹⁵ Tuittulan kylässä oli autioksi jätettyä maata sekä rajaepäselvyyksiä edelleen vuonna 1674. Tuolloin todettiin, että autiona olevalla talolla ja muutamilla muilla lähialueen taloilla, oli korkeampi veroluku johtuen siitä, että ne olivat aikoinaan omistaneet kalavesiä Rautalammilla.¹⁹⁶ Jonas Hirnille päätynyt tila oli siis syntynyt Claus von Ritterin vuonna 1602 saamasta lahjoituksesta, joka muuttui reduktion seurauksena Heikkilän ratsutilaksi. Barbro Badon rakennuttama säteri taas muodosti pohjan Jonas Hirnin päärakennukselle. Ratsutila säilyi Hirnien suvulla aina 1700-luvulle asti.

Kylä – kartano – herraskartano

Tutkitun alueen kylien köyhtymiseen ja katoamiseen oli synnä ensivaiheessa taloudellisen tilanteen muutos 1500-luvun lopulla. Tuolloin päättyi hämäläisten eräkäynti Keski-Suomessa. Hauhon kirkon eteläpuolinen seutu oli vaurasta aluetta vielä 1570-luvulla. Vuoden 1571 hopeaveroluettelossa esimerkiksi Tuittulan Reko Olavinpoika oli yksi pitäjän rikkaimpia talonpoikia ja maksoi toiseksi eniten hopeaveroa koko Hauholla eli 24 mk. Myös viisi muuta kylän isäntää maksoi omaisuudestaan yli kymmenen markkaa

---

192 KA Hauhon käräjät 1.–2.3.1669: 82.

193 KA 7990: 273.

194 KA Hauhon käräjät 19.–20.2.1674: 24–25; KA 7999: 220.

195 KA Hauhon käräjät 25.–27.2.1671: 39–40, 1673: 50.

196 KA Hauhon käräjät 31.7.–1.8.1674: 111–111v.

hopeaveroa.¹⁹⁷ Vuoden 1601 maakirjassa kylän kahdeksasta tilasta veronmaksukyvyttömiä taloja oli kolme ja autioksi jääneitä kaksi. Se osaltaan johdatti niiden päätymistä lahjoituksiksi ja edisti säterikartanon syntyä kylään.¹⁹⁸ Edelleen vuonna 1674 kylässä todettiin olevan täysin autioita tiloja.

Eräsijojen menetyksessä sota-ajan kanssa köyhydyttivät talonpoikais-tiloja, mikä helpotti alueen rälssikartanoiden kasvua ja suurtilojen syntyä. Samalla se muokkasi samalla väestön sosiaalista rakennetta. Vanhojen hauholaisten eränkävijäsukujen osana oli väistyminen aatelisten ja säätyläisten tieltä. Tähän kehitykseen liittyi jopa väkivaltaisiakin yhteenottoja. Tihutyöt, vahingonteot, loputtomat rajankäynnit ja katselmukset toistuivat tutkitulla alueella vuodesta toiseen koko 1600-luvun ajan toisin kuin pitäjän muissa osissa. Maanomistusolot olivat jatkuvasti sekaisin autioitumisen, läänitysten hajoamisen, uudelleenlahjoitusten ja aatelin perinnönjakojen seurauksena.

Eriarvoisuuden lisääntymisen lisäksi suurtilojen synty toi etniseltä taustaltaan erilaista väestöä, joka sulautui paikalliseen väestöön. Keskiajalla alueella vaikutti tanskalainen rälssisukupiiri. Myöhemmin 1600-luvulla lahjoitusmaiden seurauksena alueelle tuli balttiansaksalaisia. Väestön kontaktit olivat vahvat myös emämaahan Ruotsiin 1500- ja 1600-luvuilla, mistä kielivät talonpoikaisväestön monet ruotsalaiset henkilönnimet sekä perinnönjakojen ulottuminen Ruotsissa asuviin henkilöihin. Lisäksi kyliin asutettiin 1700-luvun alussa savolaisia ja keskisuomalaisia sekä myöhemmin ruotsalaisia ruotusotilaita. Väestölisäystä on tullut jatkuvasti myös naapuripitäjistä. Talonpoikainen yhteisö Hauhon kirkonkylän eteläpuolisella alueella oli siis kaikkea muuta kuin staattinen. Sitä voisi kutsua pienessä mittakaavassa monikansalliseksi yhteisöksi. Oman lisänsä antoi säätykierto, jossa säätyläissukujen jäseniä päätyi käsityöläisiksi ja tilattomiksi.

Rälssimaille säterien yhteyteen syntyi jo varhain tilatonta asutusta, jonka kartallistaminen on vaikeaa. Rakennusten määrästä ja paikoista saadaan tietoa ainoastaan arkeologisin menetelmin. Siinä missä maakirjakyläien kylätontit voidaan suhteellisen helposti jäljittää vanhoista kartoista, niin rälssimailla olleiden ”kartanokyläien” asumusten määrä ja tarkka sijainti ovat täydellinen arvoitus. Karttoihin merkittiin 1600-luvulla vain säterirakennus ja verotusasiakirjoihin pelkästään säterin, rälssimaan tai lahjoitusmaan omistajan nimi, mutta ei sitä keitä kaikkia tällä maalla asui ja teki töitä. Lampuodit kirjattiin muistiin vaihtelevasti, mutta tilattomia ei koskaan. Lampuotien ja tilattomien asuttamat ”kartanokylät” kaikkine asukkaineen tarkentuvat vasta 1700-luvulla kirkollisten asiakirjojen myötä, koska rippikirjoihin merkittiin koko väestö riippumatta siitä maksoivatko he henkiveroa vai ei. Voidaan siis todeta, että perinteisten lähteistä löytyvien

---

197 *Suomen hopeaveroluettelot 1571 III*: Häme, s. 151. Varakkain oli läheisen Juntulan kylän isäntä Tuomas Antinpoika, joka maksoi 33 mk.

198 KA 4357: 1v.

maakirjakylien lisäksi myös säterit ympäristöineen ja yksittäiset rälssitilat muodostivat väkirikkaita kyliä, jotka eivät ulkoisesti eronneet maakirjakylistä. Yksinäinen herraskartano puutarhan keskellä on varsin myöhäinen ilmiö, joka syntyi vasta 1700- ja 1800-luvuilla. Tilattomien mäkitupa-asutus puolestaan alkoi keskittyä samaan aikaan yhä vahvemmin talonpoikaiskyläen liepeille ja etenkin kirkonkylään.

Rälssi- ja lahjoitusmaiden omistajat saattoivat yksin päättää lampuotitilojensa määrästä, rakennusten paikoista sekä siitä paljonko väkeä kulloinkin tarvittiin. Asukkaiden osana olivat muutokset ja niihin sopeutuminen. Lampuodit olivat riippuvaisia maanomistajan tekemistä päätöksistä. Aseman ei silti tarvinnut olla huono, koska kartanot tarjosivat elannon tavalla tai toisella. Lampuodin ja palkollisen ero ei ollut välttämättä suuri. Ongelmat keskittyivät köyhtyviin maakirjakyliin, joista osa sulautui kartanoihin. Autioituminen, eripituiset läänitykset ja perinnölliset lahjoitukset toivat mukanaan jatkuvia rajariitoja ja sekavuutta omistusoloissa.

Isojaon seurauksena niin kartanot kuin talonpoikaistilatkin alkoivat perustaa torppia. Lampuotitilat kartanoiden lähistöltä katosivat pääosin 1700-luvulla, ja niiden tilalle nousivat takamaiden torpat kaukana päätiloista. Hauhon kirkonkylän eteläpuolen alue privatisoitui: siellä oli oman puutarhansa keskellä sijaitseva komea Hahkialan herraskartano peltovainoidensa keskellä. Sama kehitys toistui pienemmässä mittakaavassa myös Kyttälän kartanon ympäristössä. Aiempina vuosisatoina Hauhon pitäjän keskusalueena toiminut vilkas, useita kyliä, kartanoita ja kestikievarin käsittänyt väkirikas alue sulkeutui ulkopuolisilta.